

وَاللَّهُ يَخْفَىٰ مَا يَخْفَىٰ

لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ
مِن أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا
مَا بِأَنفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ
وَمَا لَهُمْ مِّن دُونِهِ مِن وَالٍ (سورة رعد آية ١١)

دانشکده معماری و شهر سازی
گروه بازسازی پس از سانحه

رساله کارشناسی ارشد

موضوع:

بررسی روش‌های کاهش آسیب پذیری بازار تبریز در برابر
زلزله و آتش سوزی

اساتید راهنما:

آقای دکتر تهرانی

آقای دکتر مطوف

دانشجو:

ژیلا حسینی نژاد

۱۳۸۹/۷/۲۴

کتابخانه اطلاع‌رسانی مرکز علمی تبریز
تیم مرکز

زمستان ۱۳۸۸

۱۴۲۸۸۶

تقدیر و شکر:

پس از یک و سال و نیم تلاش در جهت شمرساندن این تحقیق، در ابتدا بر خود وظیفه می دانم که از استادان عزیز، گرانمایه، دلسوز و

صبورم؛ آقای دکتر ترانی، آقای دکتر مطوف و آقای دکتر فلاحی شکر کنم.

از آقای مهندس تقی زاده، آقای دکتر عمرانی، خانم دکتر بهمن پور، آقای مهندس شکوهی، آقای مهندس چتروز، آقای مهندس بینایی، خانم مهندس پاشایی، آقای خوش نیت، آقای عبادزاده و دیگر کارکنان سازمان آتش نشانی و خدمات ایمنی تبریز، سازمان میراث فرهنگی تبریز و تمامی کسبه محترم بازار بزرگ تبریز که در به انجام رساندن این تحقیق مرا یاری کرده اند، ممنونم.

از بزرگترین حامی، معلم و دلسوز، پدرم، سپاسگزارم.

و از خواهرمهربانم، خانم مهندس نوشین سادات حسینی نژاد، که در زمینه نمونه خوانی، تایپ،

ویرایش و اصلاح نقشه ها و تصاویر یاریگر من بود متشکرم.

...

با همه ناپختاری تقدیم به آفتاب،

مادرم،

رامی کویم

چکیده:

بازارهای سنتی در سازمان فضایی شهرهای ایرانی نقش برجسته ای داشته اند، بازارهای سنتی از گذشته تاکنون فعالیت های اقتصادی (تجارت- انبارداری) و غیر اقتصادی (مذهبی، آموزشی، تربیتی، اجتماعی، سیاسی، تفریحی و خدماتی) داشته اند و کالبد و فضای این مجموعه بزرگ شهری متناسب با این فعالیت ها شکل گرفته است. در میان مسائل مربوط به لایه های مختلف تشکیل دهنده ساختار پیچیده مجموعه - شامل لایه های اجتماعی، جمعیتی، اقتصادی، کالبدی، کارکردی و تاسیساتی - سهم مشکلات کالبدی که متأثر از قدمت و فرسودگی و نوع طراحی و معماری و مقتضیات شهرسازی دوران گذشته است، نمود بیشتری دارد. این در حالی است که این مشکلات نه تنها در شرایط عادی مسأله آفرین است بلکه بحران ناشی از عدم مقاومت کالبد بازار در مقابل سوانح (آتش سوزی و زلزله) خصوصاً در ساعات فعالیت آن با حجم جمعیتی بسیار بالا، دور از انتظار نیست. بازار تبریز به عنوان بزرگترین بنای مسقف به هم پیوسته جهان که از دیرباز شهرتی جهانی داشته است و اکنون نیز در حال ثبت در قهرست موارث فرهنگی جهانی است، با این نوع مشکلات دست به گریبان است.

در این رساله سعی گردیده تا با تکیه بر رویکرد کیفی روش تحقیق و مبتنی بر تجزیه و تحلیل و مقایسه اطلاعات به دست آمده از مطالعات میدانی و کتابخانه ای، مشکلات و نقاط آسیب پذیر و عوامل ایجاد کننده آسیب ها شناسایی شود.

بنابراین، به منظور حفظ و تداوم کارایی و فعالیت این مکان در سطح شهر تبریز در شرایط عادی و جلوگیری از تبعات و بحران های ملی قابل پیش بینی در اثر بروز سوانحی چون زمین لرزه و آتش سوزی، که حتی می تواند به کمرونگ شدن نقش بازار تبریز در سطح ملی و منطقه ای، بیانجامد، روش های کاهش آسیب پذیری کالبدی- فضایی این مجموعه، در جهت کاستن سهم این آسیب پذیری ها در ایجاد بحران، بررسی می گردد.

واژگان کلیدی: بازار تبریز، زلزله، آتش سوزی، سانحه، آسیب پذیری

فهرست

- ۳-۶- مبانی نظری مرمت شهری ————— ۵۷
- ۳-۷- مدیریت بحران ————— ۶۳
- ۳-۸- روش های ایمن سازی شهر ها ————— ۷۳
- ۳-۹- جمعبندی ————— ۸۲
- فصل چهارم، معرفی شهر تبریز، تاریخچه و بازار آن؛**
- ۴-۱- معرفی شهر تبریز و بازار آن ————— ۸۶
- ۴-۲- بازار تبریز و سانحه آتش سوزی ————— ۱۱۲
- ۴-۳- بازار تبریز و سانحه زمین لرزه ————— ۱۳۱
- فصل پنجم، جمع آوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل آن؛**
- ۵-۱- روش های جمع آوری اطلاعات ————— ۱۴۹
- ۵-۲- مطالعات میدانی، اطلاعات جمع آوری شده از طریق مشاهده ————— ۱۵۳
- ۵-۳- بررسی میزان آسیب پذیری فضاها و مسیر های مختلف بازار تبریز در برابر زمین لرزه و آتش سوزی- ۱۷۲
- ۵-۴- مطالعات میدانی، اطلاع جمع آوری شده از طریق مصاحبه ————— ۱۹۶
- ۵-۵- مقایسه بازار تبریز با برخی از بازار های ایران- ۱۹۹
- فصل ششم، جمعبندی و نتیجه گیری؛**
- ۶-۱- مقدمه ————— ۲۰۵
- ۶-۲- بررسی میزان آسیب پذیری انسانی بازار تبریز در مقابل سوانح ————— ۲۰۸
- ۶-۳- نتیجه گیری ————— ۲۱۴
- پیوست ها؛**
- پیوست اول، حرائم آثار تاریخی و ضوابط آن در مورد بازار تبریز**
- پیوست دوم، پرسشنامه ها**
- پرسشنامه مخصوص متخصصین بازار تبریز
- پرسشنامه مخصوص کسبه بازار تبریز
- منابع و مآخذ**
- ۱- چکیده ————— آ
- ۲- مقدمه ————— ح
- فصل اول، کلیات؛**
- ۱-۱- مقدمه ————— ۱
- ۲-۱- ضرورت و اهمیت مسأله ————— ۱
- ۳-۱- اهداف تحقیق ————— ۹
- ۴-۱- سوالات تحقیق ————— ۹
- ۵-۱- فرضیه های تحقیق ————— ۱۰
- ۶-۱- کاربردهای تحقیق ————— ۱۰
- ۷-۱- استفاده کنندگان از نتیجه تحقیق ————— ۱۰
- ۸-۱- جنبه نوآوری تحقیق ————— ۱۰
- ۹-۱- حدود و دامنه تحقیق ————— ۱۱
- ۱۰-۱- محصول نهایی تحقیق ————— ۱۱
- فصل دوم، بررسی تجربه های جهان و ایران؛**
- ۲-۱- مقدمه ————— ۱۳
- ۲-۲- بازار کاپالی چارشی استانبول- ترکیه ————— ۱۴
- ۳-۲- بازار جبروکاسترا- جمهوری آلبانی ————— ۱۸
- ۴-۲- بازار کورچا- جمهوری آلبانی ————— ۲۲
- ۵-۲- بازار بورس- ترکیه ————— ۲۴
- ۶-۲- جدول نتیجه گیری از مطالعات بازار های خارجی ۲۹
- ۷-۲- بازار سنتی شهر زنجان ————— ۳۲
- ۸-۲- گذر مروی ————— ۳۷
- ۹-۲- بازار تهران ————— ۴۲
- ۱۰-۲- جمعبندی ————— ۵۱
- فصل سوم، پایه های نظری و روش تحقیق؛**
- ۳-۱- مقدمه ————— ۵۴
- ۳-۲- روش شناسی تحقیق ————— ۵۵
- ۳-۳- روش های انجام تحقیق ————— ۵۵
- ۴-۳- ابزار تحقیق ————— ۵۶
- ۵-۳- جمع آوری اطلاعات ————— ۵۶

فهرست تصاویر

- تصویر ۱-۲، عکس هوایی بازار کاپالی چارشی استانبول ----- ۱۴
- تصویر ۲-۲، کوچه تلسچیلر ----- ۱۶
- تصویر ۳-۲، دروازه امینونو ----- ۱۶
- تصویر ۴-۲، دروازه بایزید ----- ۱۶
- تصویر ۵-۲ تا ۷-۲، تصاویری از بازار جیروکاسترا ----- ۱۸
- تصویر ۸-۲، نمایی از بازار کورچا ----- ۲۲
- تصویر ۹-۲، نمای یکی از راسته های بازار سنتی زنجان ----- ۳۲
- تصاویر ۱۰-۲ و ۱۱-۲، نمای یکی از راسته ها و فضاهای باز بازار سنتی زنجان ----- ۳۲
- تصویر ۱۲-۲، کروکی از ارتفاع، دید از جنوب غربی به بافت ----- ۳۷
- تصویر ۱۳-۲، کروکی حجمی از گذر مروی ----- ۳۸
- تصویر ۱۴-۲، پیاده روی شمالی بازار تهران ----- ۴۶
- تصویر ۱۵-۲، پیاده روی شمالی بازار تهران ----- ۴۶
- تصاویر ۱۶-۲ و ۱۷-۲، تصاویری از مسیر شمالی بازار تهران ----- ۴۶
- تصویر ۱-۳، عکس هوایی شهر کرمان ----- ۵۷
- تصویر ۲-۳، عرض شبکه راه های اضطراری ----- ۷۴
- تصویر ۱-۴، عکس هوایی از بازار تبریز ----- ۹۶
- تصویر ۲-۴، انواع انتقال حرارت ----- ۱۱۴
- تصویر ۳-۴، حصار حریق غیر عامل ----- ۱۱۹
- تصویر ۴-۴، جعبه آتش نشانی ----- ۱۲۱
- تصویر ۵-۴، انواع تجهیزات آتش نشانی ----- ۱۲۱
- تصویر ۶-۴، شیر آتش نشانی ----- ۱۲۴
- تصویر ۷-۴، آتش سوزی سرای دودری و نحوه اطفای آن ----- ۱۲۷
- تصاویر ۸-۴، ۹-۴، ۱۰-۴، تصاویری از عملیات اطفای حریق سرای دودری بازار تبریز، آتش سوزی ۱۳ آبان ۱۳۸۸ ----- ۱۲۷
- تصویر ۱۱-۴، تصاویری از آتش سوزی ۱۳ آبان ۸۸ واقع در سرای دودری و دالان کمپانی بازار تبریز ----- ۱۲۸
- تصویر ۱۲-۴، مشخصات زمین لرزه ----- ۱۳۲
- تصویر ۱۳-۴، مسجد صفوی حاج صفرعلی در بازار تبریز ----- ۱۳۹
- تصویر ۱۴-۴، مسجد میل لی (میل دار) در تبریز ----- ۱۳۹
- تصویر ۱۵-۴، یکی از بازار ها واقع در راسته بلور فروش ها ----- ۱۴۳
- تصویر ۱۶-۴، یکی از حجرات زیر زمین واقع در بازار کفاش ها ----- ۱۴۳
- تصویر ۱۷-۴، سرای در عباس یکی از سراهای دارای زیر زمین (انبار کالاها) ----- ۱۴۳
- تصویر ۱۸-۴، یکی از حجرات زیر زمین واقع در راسته دلاله زن کوچک ----- ۱۴۳
- تصویر ۱۹-۴، یک حجره فرش فروشی واقع در راسته بلور فروش ها ----- ۱۴۴
- تصویر ۲۰-۴، استفاده سازه ای از چوب به عنوان کش در قوس ها- بازار کفاش ها ----- ۱۴۴
- تصویر ۲۱-۴، استفاده از چوب در سقف- سرای میرزا محمد ----- ۱۴۴
- تصویر ۲۲-۴، استفاده از چوب در کف و سقف و تزئینات بنا- خیابان فردوسی شمالی در غرب بازار ----- ۱۴۴

- تصویر ۴-۲۳، استفاده سازه ای از چوب به عنوان کش در قوس ها- بازار کفاش ها _____ ۱۴۴
- تصویر ۴-۲۴، استفاده از چوب در سقف ها- دالان حاج ابوالقاسم دوم- مآخذ سازمان میراث فرهنگی تبریز _____ ۱۴۴
- تصویر ۴-۲۵، استفاده از چوب در قاب پنجره _____ ۱۴۴
- تصویر ۴-۲۶، استفاده از چوب در کف و سقف و ستون ها- سرای شازده کوچک _____ ۱۴۴
- تصویر ۴-۲۷، برش عرضی جرز و سقف در طبقات بناها در تبریز _____ ۱۴۵
- تصویر ۴-۲۸، نمونه ای از عایق کاری پوشش سقف یک خانه در تبریز _____ ۱۴۵
- تصویر ۴-۲۹ تا ۴-۳۰ عایق کاری بام بازار تبریز (آسفالت، ایزوگام و ورق های آهن) _____ ۱۴۵
- تصویر ۴-۳۱ تا ۴-۳۴، تزئینات به کار رفته در بازار تبریز _____ ۱۴۶
- تصاویر ۵-۱ تا ۵-۱۹، تصاویر قسمت های مختلف بازار تبریز و آسیب پذیری های آن _____ ۱۵۴ تا ۱۶۱
- تصویر ۶-۱، کد گذاری میزان آسیب پذیری کالبدی در برابر زمین لرزه _____ ۲۰۸
- تصویر ۶-۲، کد گذاری عرض مسیرها _____ ۲۰۸
- تصویر ۶-۳، کد گذاری تراکم جمعیتی _____ ۲۰۹
- تصویر ۶-۴، کد گذاری وضعیت زیر زمین ها در بازار _____ ۲۰۹
- تصویر ۶-۵، کد گذاری دسترسی به فضاهای باز _____ ۲۰۹
- تصویر ۶-۶، کد گذاری میزان آسیب پذیری کالبدی در برابر آتش _____ ۲۱۰
- تصویر ۶-۷، کد گذاری آسیب پذیری سقف _____ ۲۱۰
- تصویر ۶-۸، کد گذاری اصناف مرتبط با اجناس اشتعال پذیر _____ ۲۱۰
- تصویر ۶-۹، کد گذاری وجود یا عدم وجود شبکه آبرسانی _____ ۲۱۱

فهرست نمودارها

- نمودار ۱-۱، نمایش علوم مختلف مربوط به سکونتگاه های انسانی و چگونگی ارتباط آن ها در دستیابی به شهر ایمن در برابر سوانح _____ ۸
- نمودار ۳-۱، ارتباط توسعه و بحران _____ ۶۴
- نمودار ۳-۲، چرخه مدیریت بحران _____ ۶۶
- نمودار ۳-۳، روند به وجود آمدن فاجعه و نقش آسیب پذیری ها در آن _____ ۶۷
- نمودار ۴-۱، نردبان مشارکت _____ ۱۰۹
- نمودار ۴-۲، ارتباط گروه مرمت، کسبه و میراث فرهنگی در مرمت بازار تبریز _____ ۱۱۰

فهرست نقشه ها

- نقشه ۱-۲، پلان قسمت سرپوشیده بازار کاپالی چارشی و نحوه گسترش آن ۱۴
- نقشه ۲-۲، نمایش پهنه های خطر پذیر در مقابل آتش سوزی، در کشور ترکیه ۲۴
- نقشه ۳-۲، شبکه دسترسی پیاده درون و اطراف بازار زنجان ۳۳
- نقشه ۴-۲، نحوه قرار گیری عناصر شهری در بازار ۳۴
- نقشه ۵-۲، نقشه اقدامات بهسازی، نوسازی و بازسازی پیشنهادی در گذر مروی ۴۱
- نقشه ۶-۲، دوره های شکل گیر بازار تهران ۴۳
- نقشه ۷-۲، گستره های مسأله دار بازار تهران ۴۴
- نقشه ۱-۴، نقشه پهنه بندی خطر نسبی زمین لرزه در ایران ۸۶
- نقشه ۲-۴، طبقه بندی مناطق تبریز بر حسب میزان کاربری تجاری ۸۹
- نقشه ۳-۴، نوع جنس زمین (پدولوژی) در سطح شهر تبریز ۹۰
- نقشه ۴-۴، نقشه پهنه بندی خطر زمین لرزه در سطح استان آذربایجان شرقی ۹۱
- نقشه ۵-۴، پهنه بندی زلزله در سطح شهر تبریز بر اساس دوری از خط گسل شمال تبریز ۹۲
- نقشه ۶-۴، نقشه تراکم جمعیتی در مناطق مختلف شهر تبریز ۹۲
- نقشه ۷-۴، پراکندگی ایستگاه های آتش نشانی و مراکز بهداشتی درمانی اطراف بازار ۹۵
- نقشه ۸-۴، توسعه بازار تبریز در دوران های مختلف تاریخی ۹۷
- نقشه ۹-۴، طرح کلی از بازار بزرگ تبریز و مسیر های اصلی و فرعی آن ۹۹
- نقشه ۱۰-۴، خیابان کشی های دوران جدید در اطراف بازار تبریز ۹۹
- نقشه ۱۱-۴، قسمت دوم اقدامات نوسازی انجام شده بر بازار تبریز ۱۰۰
- نقشه ۱۲-۴، چگونگی وضعیت فعلی بازار تبریز و معرفی فضاهای آن ۱۰۱
- نقشه ۱۳-۴، معرفی اصناف بازار ۱۰۴
- نقشه ۱۴-۴، فضاها و راسته های مرمت شده ۱۰۵
- نقشه ۱۵-۴، معرفی املاک موقوفه ۱۰۶
- نقشه ۱۶-۴، معرفی جنس مصالح کف بازار ۱۰۷
- نقشه ۱۷-۴، معرفی جنس مصالح سقف بازار ۱۰۸
- نقشه ۱۸-۴، پراکندگی اجتناس اشتعال پذیر در سطح بازار ۱۲۲
- نقشه ۱۹-۴، چگونگی پراکندگی تجهیزات آتش نشانی بازار و اطراف آن در وضعیت کنونی و آینده ۱۲۳
- نقشه ۲۰-۴، نقشه راهنمای احتمال (ریسک) زلزله خیزی ایران، همراه با نمایش برخی از راه های جاده ابریشم، مسیرهای جنوب- خلیج فارس به ماورای قفقاز و غرب به شرق در فلات ایران ۱۳۷
- نقشه ۲۱-۴، موقعیت قرار گیری مساجد و وضعیت اطراف مساجد دارای مناره ۱۴۱
- نقشه ۲۲-۴، موقعیت قرار گیری زیر زمین ها در بازار تبریز ۱۴۲
- نقشه ۱-۶، میزان آسیب پذیری قسمت های مختلف بازار تبریز در برابر آتش سوزی ۲۰۶
- نقشه ۲-۶، میزان آسیب پذیری قسمت های مختلف بازار تبریز در برابر زمین لرزه ۲۰۷
- نقشه ۳-۶، میزان آسیب پذیری انسانی فضاهای مختلف بازار در مقابل زمین لرزه ۲۱۲
- نقشه ۴-۶، میزان آسیب پذیری انسانی فضاهای مختلف بازار در مقابل آتش سوزی ۲۱۳
- نقشه ۵-۶، نسبت فضاهای باز به ساخته شده بازار تبریز ۲۲۴

- نقشه ۶-۶، فضاهای پر جمعیت بازار تبریز ————— ۲۲۵
- نقشه ۶-۷، فضاهای امن بازار به عنوان محل پناهگیری و اسکان موقت ————— ۲۲۵
- نقشه ۶-۸، مسیر های سواره و پیاده در محدوده بازار تبریز ————— ۲۳۷
- نقشه ۶-۹، اولویت بندی مسیر های فرار از بازار هنگام سانحه زمین لرزه ————— ۲۳۸
- نقشه ۶-۱۰، ورودی های مستقیم و غیر مستقیم به فضاهای باز اطراف بازار تبریز ————— ۲۳۹
- نقشه ۶-۱۱، نمایش مسیر های امدادی از ایستگاه های آتش نشانی و مراکز امدادی اطراف بازار تبریز ————— ۲۴۰
- نقشه ۶-۱۲، محدوده هایی که به عنوان پارکینگ در اطراف مجموعه بازار تبریز پیشنهاد می شود ————— ۲۴۱

فهرست جداول

- جدول ۱-۲، نقاط ضعف و قوت و فرصت ها و عوامل تهدید کننده بازار قدیمی شهر زنجان ————— ۳۶
- جدول ۲-۲، بررسی مسائل در گذر مروی در گذر مروی ————— ۳۹
- جدول ۳-۲، ارائه راه حل ها در گذر مروی ————— ۴۰
- جدول ۴-۲، توان سنجی بازار تهران ————— ۴۷
- جدول ۵-۲، مسأله شناسی بازار تهران ————— ۴۹
- جدول ۱-۳، میزان فرسودگی فضای شهری بر اساس نوع معادله، میزان و نوع فرسودگی، نوع مرمت، نوع اقدام، مدت زمان اقدام نوع طرح، نحوه استفاده از زمین و بنا و مقیاس ————— ۶۲
- جدول ۲-۳، مشخصات معابر سریع مورد نیاز در شهر های زلزله خیز (بر اساس تقسیمات کالبدی یک شهر نمونه) ————— ۷۷
- جدول ۳-۳، اهداف تخلیه امن در کوتاه مدت و بلند مدت ————— ۷۸
- جدول ۱-۴، روند جمعیت پذیری شهری تبریز طی سالهای (۱۳۸۵-۱۳۱۹) ————— ۸۹
- جدول ۲-۴، مشخصات پیشنهادی برای ایستگاه های آتش نشانی ————— ۹۴
- جدول ۳-۴، تناسب عامل اطفای حریق با نوع حریق ————— ۱۲۰
- جدول ۴-۴، استاندارد محل نصب شیرهای آتش نشانی با توجه به شکل توسعه زمین ————— ۱۲۵
- جدول ۵-۴، جریان آب مورد نیاز در اشکال متفاوت توسعه زمین ————— ۱۲۵
- جدول ۶-۴، عوامل مؤثر در آسیب پذیری انسانی بازار تبریز در مقابل آتش سوزی و درجه بندی آن ها ————— ۱۲۹
- جدول ۷-۴، مشخصه ها و ارزش ساختمانی مصالح ————— ۱۴۴
- جدول ۸-۴، عوامل مؤثر در آسیب پذیری انسانی بازار تبریز در مقابل زمین لرزه و درجه بندی آن ها ————— ۱۴۷
- جدول ۱-۵ و ۲-۵، عوامل ایجاد کننده آسیب در بازار بزرگ تبریز ————— ۱۶۳ و ۱۶۴
- جدول ۳-۵ تا ۹-۵، آسیب های موجود در بازار تبریز و مکان آن ها روی نقشه ————— ۱۶۵ تا ۱۷۱
- جدول ۱۰-۵، بررسی فضاهای بازار تبریز و میزان آسیب پذیری آن ها در برابر زمین لرزه و آتش سوزی ————— ۱۷۳ تا ۱۸۵
- جدول ۱۱-۵، بررسی مسیر های بازار تبریز و میزان آسیب پذیری آن ها در برابر زمین لرزه و آتش سوزی ————— ۱۸۶ تا ۱۹۵
- جدول ۱۲-۵، نتایج حاصل از مصاحبه با متخصصین در مورد بازار تبریز ————— ۱۹۶
- جدول ۱۳-۵، نتایج حاصل از مصاحبه با کسبه در مورد بازار تبریز ————— ۱۹۷
- جدول ۱۴-۵، مقایسه بازار های مختلف ایران در زمینه های مختلف ————— ۲۰۰ تا ۲۰۳
- جدول ۱-۶، جمع بندی ویژگی های بازار تبریز (نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت ها و تهدید ها) ————— ۲۱۴
- جدول ۲-۶، مقایسه نقاط قوت و ضعف و فرصت ها و تهدید های بازار تبریز از دو منظر کالبدی و سازه ————— ۲۱۶
- جدول ۳-۶، خلاصه ای از روش ها و اولویت های اجرایی در کاهش آسیب پذیر های بازار تبریز در لایه های مختلف ————— ۲۳۲

مقدمه:

بازارهای سنتی در سازمان فضایی شهرهای ایرانی نقش برجسته ای داشته اند، بازارهای سنتی از گذشته تاکنون فعالیت های اقتصادی (تجارت- انبارداری) و غیر اقتصادی (مذهبی، آموزشی، تربیتی، اجتماعی، سیاسی، تفریحی و خدماتی) داشته اند و کالبد و فضای این مجموعه های بزرگ شهری متناسب با این فعالیت ها شکل گرفته است. بازار بزرگ شهر تیریز نیز یک نمونه عالی از این بازار هاست.

از دیر باز تا کنون، شهر تیریز دچار زمین لرزه هایی با شدت های مختلف شده است و هر بار نیز به مدد مردمان اصیل و سختکوش خود دوباره بر پا شده و همچون نگینی در مسیر اتصال شرق به غرب جهان درخشیده است و این همه را مدیون حضور بازار بزرگ این شهر است، اما این بازار، علی رغم تحولات کالبدی شهر تیریز در طول زمان، با همان وسعت و کالبد قدیم که پاسخگوی نیازهای گذشته بوده، مرکز تجاری این شهر را تشکیل می دهد. مداخلات صورت گرفته در کالبد این مجموعه نیز اغلب به صورت وصله های ناهمگونی صورت ظاهری پیدا کرده است. سائحه آتش سوزی نیز از این مجموعه بزرگ و در هم پیچیده هیچگاه دور نبوده و هر چند وقت یکبار این بازار و شاغلان و مردم تیریز را به مبارزه طلبیده است.

در کنار قدمت، وسعت و تراکم جمعیتی بسیار زیاد، که این مجموعه را حتی در شرایط عادی با مشکلاتی همراه می سازد، در مواقع بروز سوانح (زلزله و آتش سوزی) نیز بسیار آسیب پذیر است. این مسائل امر واکنش به شرایط بحرانی (تخلیه محل و فرار و امداد رسانی) را نیز با مشکل روبرو می سازد. مسائل بازار در نظام های مختلف (نظام حرکت، نظام عملکرد، نظام اقتصادی، نظام جمعیتی، نظام زیر ساختی و تأسیساتی، نظام کالبدی و فضایی، زیست محیطی و مدیریتی) قابل طرح است که موجب آشفتگی کالبدی و فضایی و ایجاد فضایی آسیب پذیر در سطح این مجموعه بزرگ و پیچیده شهری می شود.

با مطالعات انجام شده در مورد بازارهایی با وضعیت مشابه بازار تیریز، برای نگارنده این رساله، تنها تجاربی از الگوهای مشابه موفق جهانی و ملی، آن هم در جهت مرمت (با اقدامات نوسازی، بهسازی و در مواردی بازسازی) با هدف جذب گردشگر یا جلوگیری از فرسودگی کالبدی - که می تواند منجر به ایجاد معضلاتی در ابعاد مختلف این مجموعه های پیچیده شود- به دست آمده است که این خود گویای یک خلأ در به کارگیری از دانش های حوزه زیستی انسان هاست. کمک به رفع نسبی این خلأ در مورد بافت های تاریخی و با ارزش شهر ها در مقابل سوانح هدف این رساله است.

پرسش های کلی پیش روی این رساله از قرار زیر است:

- آیا آشفتگی فضائی و توزیع نامناسب فعالیت ها در سطح بازار منجر به ایجاد فضایی آسیب پذیر می شود؟

- آیا این آشفتگی فضائی در زمان بروز بحران منجر به تشدید بحران می شود؟

لازمه دستیابی به پاسخ این پرسش ها، پاسخگویی به مجموعه ای از پرسش های خردتر است که در جای مناسب مطرح خواهند شد. در این راستا فرضیه های زیر شکل گرفت:

به نظر می رسد مشکلات و مسائل بازار تیریز مجموعه ای پیچیده از عوامل کالبدی و غیرکالبدی است که در آن مسائل کالبدی نمود پیدا کرده است.

۱- این مسائل ناشی از عدم انطباق کالبد قدیم بر عملکردهای جدید است و باعث آشفتگی کالبدی شده است.

۲- آشفتگی فضائی باعث ایجاد فضاهای آسیب پذیر شده است.

۳- همین آشفتگی فضائی در زمان بروز بحران منجر به تشدید بحران می شود.

به منظور تدوین پاسخ های مناسب، از روش تحقیق کیفی بهره گرفته شده است، روش های انجام تحقیق نیز شامل مشاهده^۱، مصاحبه^۲، مطالعات اسناد^۳ شامل کتب، مقالات، مجلات و سایت های اینترنتی است. با وجود موانعی چون دور بودن محل بازار از محل زندگی و عدم امکان اقامت مستمر در شهر تبریز در طی سه سفر چند روزه به این شهر، تحقیقات میدانی با ابزار دوربین عکاسی و فیلمبرداری و پرسشنامه انجام شده است. تجزیه و تحلیل داده^۴ های به دست آمده و تبدیل آن ها به اطلاعات^۵ در قالب جداول SWOT صورت پذیرفته است. تجزیه تحلیل آسیب های انسانی محتمل در همه نقاط بازار در هنگام سانحه، با جمع آوری اطلاعات کیفی از طریق مشاهدات و مطالعه نقشه ها و اثر دادن آنها در چند لایه نقشه، تحت عنوان نقشه های ارزشگذاری شده^۶ و با اختصاص دادن ضرایب اهمیت^۷ به آن ها و در نهایت تجمیع آن ها در قالب یک نقشه ترکیبی^۸ صورت پذیرفته است. هدف از یافتن میزان آسیب پذیری انسانی محتمل در قسمت های مختلف بازار تبریز، به دست آمدن نقاط حساسی است که علاوه بر داشتن آسیب پذیری های کالبدی به هنگام وقوع سانحه در زمان حضور جمعیت در بازار، حاوی آمار بالاتری از تلفات و جراحات خواهد بود به همین منظور باید این مکان ها از اولویت بالاتری در کاهش نقاط آسیب پذیر و تجهیز به امکانات ویژه قرار گیرد.

نتایج این تحقیق نشان دهنده این حقیقت است که روش های کاهش آسیب پذیری بازار بزرگ تبریز در مقابل سوانحی چون زمین لرزه و آتش سوزی تنها در اقدامات کالبدی و مرمتی خلاصه نمی شود بلکه باید از رویکردی "میان رشته ای"^۹ در حوزه تمام علوم مربوط به سکونتگاه های زیستی در ارتباط با سوانح استفاده کرد که در قالب اقدامات شهرسازی (طراحی شهری و برنامه ریزی شهری) نمود می یابد.

رساله حاضر دارای ۶ فصل است. فصل اول، مشتمل بر مطالبی در اثبات ضرورت پرداختن به کاهش آسیب پذیر بافت های تاریخی در برابر سوانح، به ویژه بازارها - و در این رساله، بازار تبریز- است. در فصل دوم سعی شده است با بررسی مطالعات و اقدامات انجام شده در بازار های مشابه بازار تبریز، مشکلات و نقاط قوت آن ها و نیز مبانی و چارچوب نظری علوم به کار رفته در مورد این بازارها، رویکرد های تحقیق و روش های انجام آن شناسایی شود تا در مورد بازار مورد نظر رساله، پیشنهاد گردد. در فصل سوم، چارچوب نظری مورد نظر این رساله بیان می شود و در قالب توضیحاتی تشریح و معرفی می گردد. فصل چهارم این رساله، مشتمل بر توضیحاتی در معرفی شهر تبریز و ویژگی های طبیعی و تاریخی آن، بازار بزرگ این شهر و تغییرات آن از

^۱ Observation

^۲ Interview

^۳ Textual Analyzes

^۴ Data

^۵ Information

^۶ Value Map

^۷ Importance Ratio

^۸ Composite Map

^۹ Integrated Multidisciplinary

گذشته تا کنون و ماهیت سوانح آتش سوزی و زمین لرزه در ارتباط با بازار تبریز است. در فصل پنجم، اطلاعات جمع آوری شده از طریق روش های انجام تحقیق بیان، دسته بندی و تجزیه و تحلیل شده در قالب شناسایی ویژگی های منحصر به فرد بازار تبریز و آسیب پذیری های آن، به داده های این تحقیق تبدیل می شود. در فصل ششم، این داده ها، در قالب جدول SWOT بیان می شود و در مقایسه با ویژگی های بازار های دیگر در برابر سوانح، روش هایی در مورد کاهش آسیب پذیری بازار تبریز در برابر سوانح، ارائه می گردد و در نهایت نقاط آسیب پذیر کالبدی و انسانی بازار مشخص شده و روش ها و ضوابطی در کاهش آسیب پذیری های حوزه بازار و بافت پیرامون آن- با ملاحظه ضوابط میراث فرهنگی در محدوده حریم و عرصه بازار- در برابر سوانح ارائه می شود.

فصل اول، کلیات؛

- ۱-۱- مقدمه
- ۱-۲- ضرورت و اهمیت مسأله
- ۱-۲-۱- ارزش و اهمیت بافت های تاریخی در شهرها
- ۱-۲-۱-۱- ضرورت ایمن سازی بافت های تاریخی در برابر خطرات زمین لرزه
- ۱-۲-۱-۲- آسیب پذیری بافت های تاریخی
- الف) مسائل معماری بافت های تاریخی
- ب) مسائل شهرسازی بافت های تاریخی
- ۱-۲-۲- ارزش و اهمیت بازارها در بافت های تاریخی
- ۱-۲-۲-۱- آسیب پذیری های بازارهای تاریخی
- ۱-۲-۲-۲- اقدامات لازم در کاهش آسیب پذیری بازارهای تاریخی
- ۳-۱- اهداف تحقیق
- ۴-۱- سوالات تحقیق
- ۵-۱- فرضیه های تحقیق
- ۶-۱- کاربردهای تحقیق
- ۷-۱- استفاده کنندگان از نتیجه تحقیق
- ۸-۱- جنبه نوآوری تحقیق
- ۹-۱- حدود و دامنه تحقیق
- ۱۰-۱- محصول نهایی تحقیق

۱-۱ مقدمه:

اهمیت بافت های تاریخی شهر به عنوان تماد هویت و اصالت شهر و نیز به عنوان میراث با ارزش فرهنگی، بر کسی پوشیده نیست و به همین خاطر است که امروزه در تمامی محافل معماری و شهرسازی بر ضرورت حفظ و احیای بافت های تاریخی شهر ها تأکید می شود.

بافت های تاریخی شهر ها علی رغم ارزش و اهمیت فراوان آن ها و اعتبار و منزلتی که به شهرها می بخشد، متأسفانه در معرض انواع خطر ها هستند و موجودیت آن ها توسط عوامل گوناگون تهدید می شود. این بافت ها با خطرات گوناگون اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و محیطی روبرو هستند و لذا در بسیاری از موارد روند استهلاک و تخریب را طی می کنند.

یکی از مهمترین خطراتی که بافت های با ارزش تاریخ شهر ها تهدید می کند، خطر سوانح طبیعی به خصوص زمین لرزه است. اگر خطر زمین لرزه تمامی نقاط شهر را در معرض تهدید قرار می دهد، اما بافت تاریخی شهرها به دلایل گوناگون از این نظر در وضعیت بدتری قرار دارند و از این رو بیش از سایر قسمت های شهر در برابر زمین لرزه آسیب پذیر می نمایند. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۱) این گونه بافت ها هم به دلایلی که جزء جدایی نا پذیر از ویژگی های کلی این گونه بافت هاست و هم به دلیل فراموش شدن و دور ماندن از امکانات و تجهیزات امروزی زندگی شهرها و از طرفی درگیری نا خواسته با خطرات انسان ساز، از سوی سوانح غیر طبیعی چون آتش سوزی نیز آسیب پذیر هستند.

حفظ و احیای بافت تاریخی شهرها، ضرورت ایمن سازی این بافت ها را در برابر خطرات ناشی از بروز سوانح را مطرح می سازد. برای کاهش آسیب پذیری این بافت ها در برابر سوانح باید به دنبال روش های مناسب بود، روش هایی که به دنبال آن ها نه تنها آسیب وارد شده به کالبد بافت تاریخی شهر ها کاهش یابد، بلکه زندگی مردم ساکن یا شاغل در آن یا به طور کلی انسان هایی که در حال انجام یکی از فعالیت های شهری در این مکان ها هستند کمتر مورد تهدید قرار بگیرند و سوانح رد پای کم رنگتری از خود به جای بگذارند.

استحکام بخشی به بافت های تاریخی و بالا بردن میزان مقاومت آن ها در برابر سوانح تنها با مقاوم سازی آن ها میسر نیست. لذا ضرورت به کارگیری تمهیداتی فراتر از تمهیدات ساختمانی در کاهش آسیب پذیری بافت های تاریخی شهرها در برابر سوانح مطرح می شود. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۱) امروزه علم معماری (ساختمان) و شهرسازی، گستره وسیعی را در بر می گیرد که شامل رشته های مختلفی چون برنامه ریزی شهری، طراحی شهری، مرمت و احیای بافت های تاریخی شهرها، طراحی منظر، باز سازی پس از سانحه به همراه دانش مدیریت بحران، نوسازی و بهسازی بافت های فرسوده و مقاوم سازی بناها می شود. به نظر می رسد، استفاده کردن از دانش تمامی این رشته ها بسیار کارآمد تر و با پایداری اثر بیشتری از به کارگیری تنها تمهیدات مقاوم سازی تک بنا ها باشد.

در این رساله سعی شده است تا با بهره گیری از تمهیدات شهرسازی، مرمت شهری در نوسازی و بهسازی بافت های فرسوده، و مدیریت بحران، روش های کاهش آسیب پذیری در برابر سوانحی چون زمین لرزه و آتش ، در مورد "بازار بزرگ تبریز" که یکی از بافت های پر اهمیت تاریخی کشورمان است و نیز در آستانه ثبت در لیست سازمان میراث فرهنگی جهانی (UNESCO) می باشد و از نظر معماری و تجاری نیز از دیر باز در جهان بسیار مشهور بوده، بررسی شود.

۱-۲-۲- ضرورت و اهمیت مسأله:

۱-۲-۱- ارزش و اهمیت بافت های تاریخی در شهرها:

بافت های تاریخی به دلایل متعدد در شهرسازی اهمیت دارند. یکی از این علل وجود مرکزیت همیشگی برای وحدت بخشی به پیکره شهر است. این امر زندگی سالم و روان را در یک شهر تضمین می کند. از سوی دیگر بافت قدیم با ارزش های کالبدی، تاریخی و فرهنگی نهفته در خود بهترین نشانه هویت شهری بوده است و در عین حال حیات و رشد این بافت، مانع فرسودگی

شهر از درون شده و توسعه بی رویه آن را محدود می کند. بررسی های کارشناسی نشان می دهد بافت های قدیمی به دلیل جایگاه خود در مرکز شهر، از بهترین محدوده ها برای تمرکز خدمات تجاری، اداری، سیاسی و اقتصادی به شمار می روند. از این رو گروهی با استناد به متنهای کهن تاریخی و جغرافیایی، شهر را متشکل از سه رکن اصلی ارگ، مسجد جامع، و بازار دانسته اند و برخی نیز عناصر مهم ساختی این شهرها را مسجد، بازار، ارگ حکومتی، و هسته محله های مسکونی و دیوار و بارو و دروازه شهر برشمرده اند. (حبیبی، پور احمد و مشکینی، ۱۳۸۶، ص ۱۸). هنوز هم در ذهن بسیاری از مردم، بازار مرکز همه فعالیت های شهری است.

۱-۱-۲-۱- ضرورت ایمن سازی بافت های تاریخی در برابر خطرات زمین لرزه:

نظر به آن چه در مورد ارزش های بافت های تاریخی و مسائل و مشکلات این بافت ها گفته شد، ضرورت توجه به این بافت ها بیش از سایر نقاط شهر احساس می شود. یکی از خطراتی که بافت های تاریخی با آن روبرو هستند، سوانح طبیعی از جمله زمین لرزه می باشد. در مورد ضرورت ایمن سازی و کاهش آسیب پذیری بافت های تاریخی شهر ها در برابر خطرات، دلایل بسیاری می توان بر شمرد، که در ادامه به برخی از آن ها اشاره می شود.

- ویژگی ها و خصوصیات این بافت ها منحصر به فرد بوده و در صورت از دست رفتن تکرارشان امکان پذیر نیست. در مقایسه با سایر نقاط جدید و نوساز شهرها، بازسازی و برپایی مجدد این مکان ها تقریباً غیر ممکن و با دشواری های مضاعفی همراه است. هرچند در صورت بازسازی نیز تا حدود زیادی واجد شرایط و ارزش های پیشین نیستند. از این رو لازم است پیش از وقوع هر واقعه ناگوار و غیر قابل بازگشتی تمهیدات لازم جهت کاهش آسیب پذیری این بافت ها اندیشیده شود. بدون شک هر نسلی در مراقبت، نگهداری و حفظ ارزش های بافت های تاریخی و تحویل به نسل بعد از خود مسئول است. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۵)

- هنگامی که صحبت از بافت های کهن می کنیم، تنها با موزه های تاریخی و بناهای با ارزش روبرو نیستیم، بلکه این مناطق امروزه محل سکونت و زندگی و کار انسان های بسیاری می باشند (مانند بازار تبریز که روزانه صد ها هزار نفر مراجع دارد و هزاران نفر نیز در آن اشتغال دارند) که در صورت وقوع سوانح جانشان در معرض خطر است [در هر جامعه ای «تلفات» نسبت به میزان «تخریب» از اهمیت بیشتری برخوردار است.] (بحرینی، ۱۳۷۵، ص ۷). و بنا به دلایلی که در بخش آسیب پذیری بافت های تاریخی خواهد آمد، خطرات در این بافت ها دارای اثر و شدت بیشتری نسبت به سایر نقاط شهری می باشند.

- این مناطق حتی با نداشتن کاربری اقتصادی و اختصاص پیدا کردن به کاربری های دیگری چون محل سکونت، جزء سرمایه های اقتصادی شهر ها محسوب می شوند، زیرا علی رغم همه ناکارآمدی ها و مشکلات امروزی، سرمایه گذاری های وسیعی در طول سالیان دراز در این محدوده ها صورت گرفته است و این مناطق امکانات بالقوه و زیر ساخت های بسیاری را در درون خود برای پاسخ دهی به نیازهای ساکنان خود و نیز سایر نقاط شهر دارند (برای مثال مراجعه مردم از اقصا نقاط شهرها برای استفاده از کاربری های مختلف موجود در بافت بازار). در صورت عدم توجه و رسیدگی به موقع و ایمن سازی و استحکام بخش آن ها، میزان تخریب و خسارت های احتمالی در هنگام بروز حادثه چندین برابر می شود و هزینه بازسازی و برپایی مجدد این امکانات و زیر ساخت ها بیش از هزینه کارآمد سازی و بهبود بخشی یا کاهش آسیب پذیری آن ها خواهد بود. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۵)

- بافت های تاریخی، علی رغم گذشت زمان، هنوز هم فضاهای شهری مهمی محسوب می شوند. یک وجه اهمیت این بافت ها توان جذب سر ریز جمعیتی سایر نقاط شهر می باشد که می تواند از گسترش شهر به حاشیه جلوگیری کند. اما این امر زمانی محقق می شود که بافت های تاریخی شرایط لازم (از جمله امنیت) را جهت سکونت و اشتغال

افزاد داشته باشند و آن ها بتوانند در این مکان ها احساس امنیت و آرامش کنند؛ مسأله ای که در این بافت ها به شدت مخدوش می باشد، از این رو برای استفاده از این امکان بالقوه، نیز کاهش آسیب پذیری بافت های تاریخی ضروری و لازم است.

- در کنار سایر دلایلی که ذکر شد باید گفت بر اساس جمله معروف "همیشه پیشگیری بهتر از درمان است"، اقدامات پیشگیرانه کم هزینه تر، موثر تر و آسان تر از اقداماتی است که پس از وقوع بحران انجام می گیرد. زیرا پیش از سانحه امکان و فرصت مطالعه، کارشناسی و طراحی صحیح اصول و اقدامات پیشگیرانه و کاهش دهنده آسیب پذیری، وجود دارد. در حالی که در حین حادثه و پس از آن به علت شرایط بحرانی، فعالیت ها و تصمیم گیری ها چنین خصوصیتی ندارند. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۵)

۱-۲-۲- آسیب پذیری بافت های تاریخی:

همانطور که ذکر شد بافت های تاریخی به همان میزان که ارزشمند و گرانبها هستند، بیش از سایر نقاط شهر ها در مقابل سوانح و بلایای طبیعی (از جمله زمین لرزه) آسیب پذیر هستند. خطر زمین لرزه و تخریب های ناشی از آن بسیاری از شهر های کشور ما را تهدید می کند، اما آن چه اهمیت این تهدید را در مورد بافت های تاریخی دو چندان می کند، از یک سو ارزش های این بافت ها به عنوان سرمایه ای ملی و از سوی دیگر مشکلات و نارسایی هایی است که به دلایل گوناگون در این فضاها بروز کرده است.

مسائل بافت های تاریخی از دیدگاه مقاومت در برابر سوانح را می توان از دو جنبه معماری (بناهای موجود در بافت) و شهرسازی (کلیت بافت) بررسی کرد. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۳) بازارها نیز که یکی از اجزای اصلی بافت های تاریخی هستند با همین مسائل درگیرند، به همین منظور مشکلات این بافت ها به طور کلی بررسی می شود، به این ترتیب موارد ایجاد کننده آسیب پذیری در بافت بازار نیز روشن می گردند:

الف) مسائل معماری بافت های تاریخی:

۱. **طول عمر بالای بناها:** اولین ویژگی های بافت های تاریخی قدمت بالای این بافت هاست. هر بنایی پس از ساخت ناگزیر در معرض انواع آسیب های طبیعی و غیر طبیعی فیزیکی و شیمیایی قرار می گیرد که پس از گذشت سالیان به مرور موجب کاهش کیفیت اولیه و استحکام و مقاومت ساختمان می شود و با افزایش عمر بنا بر شدت آن ها افزوده می شود. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۳).
۲. **عدم برخورداری از مصالح مقاوم و شیوه های ساخت مناسب:** صرف نظر از طول عمر بالای بناهای موجود در بافت های تاریخی، این بناها به اقتضای زمان و شرایط ساخت خود در گذشته، از مصالح مقاوم و روش های فنی و اصولی ساخت بی بهره اند. استفاده از خشت و گل و چوب در برپایی یک ساختمان و دیوارهای ضخیم و سنگین، در همان بدو امر نیز مقاومت و ایمنی بنا را در برابر زمین لرزه های شدید تضمین نمی کند. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۴) آسیب دیدگی شدید یا با خاک یکسان شدن بناهای تاریخی تیریز (همچون مسجد کبود، ارگ علیشاه، بازار تیریز و ...) در مقابل زمین لرزه های تاریخی شاهد این مدعاست که این بناها حتی در همان زمان نیز در برابر زمین لرزه ها تاب مقاومت نداشته اند.
۳. **عدم نگهداری و استفاده صحیح:** زمانی که یک بنا به طور مرتب مورد تعمیرات جزئی و لازم قرار نگیرد، تخریب و فرسودگی در آن با گذشت زمان شدت می گیرد و پس از مدتی وضعیت بنا به مرحله غیر قابل برگشت و جبران ناپذیری می رسد و عملاً مخروبه محسوب می شود (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۴). حال اگر استفاده کنندگان از این بناهای

تاریخی به جای نگهداری و مرمت های دوره ای، تنها به دلیل اینکه مالکیت آن قسمت از بافت تاریخی- به عنوان محل کسب یا سکونت- بی محابانه درصدد ایجاد تغییرات و اضافه و کم کردن به کالبد بنا یا اطراف آن نمایند، روند افزایش آسیب پذیری این بناها سریع تر خواهد شد. بازار های ایران و نیز بازار تبریز از این اتفاقات داخلی در امان نمانده اند.

۴. عدم تناسب توانایی مالی ساکنین یا شاغلین در این بافت ها با هزینه های تعمیر و نگهداری: اقدامات مقاوم سازی و استحکام بخشی بناهای تاریخی و تعمیر و نگهداری آن ها در بسیاری از موارد بسیار هزینه بر است که این با توان اقتصادی اکثر ساکنین و شاغلین این بافت ها تناسب ندارد، از طرفی غالباً افراد در این بافت ها به صورت اجاره ای سکونت یا اشتغال دارند و به همین دلیل، احساس مسئولیت و انگیزه کافی در قبال نگهداری از این بنا را ندارند. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۴). از این گذشته در بافت بازارهای تاریخی و از جمله بازار تبریز هنوز نظام اربابی (به عنوان مالکیت تاریخی و موروثی تیمچه یا سرا یا قسمت های مختلف بازار)، حاکم است. این قضیه علاوه بر بالا بردن میزان نارضایتی سایر کسبه بازار روند دستیابی به امکانات به روز و تعمیرات لازم برای بخش های مورد نیاز را به شدت سلیقه ای و غیر کارشناسی و با کندی همراه کرده است.

ب) مسائل شهرسازی بافت های تاریخی:

۱. نامناسب بودن شبکه های ارتباطی: بافت های تاریخی به اقتضای زمان، در تناسب با عبور و مرور پیاده و چهارپایان و نهایتاً وسایل نقلیه کندرو شکل گرفته اند. از این رو دارای دسترسی ها و گذرهای باریک، بن بست، پر پیچ و خم و نامناسب برای دسترسی سواره و وسایل نقلیه تندرو می باشند. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۴). همین گذر های باریک و پر پیچ و خم امروزه در بازارها علاوه بر برخورداری از تراکم جمعیتی بالا، توسط موتورسیکلت سواران و چرخ دستی ها نیز مورد هجوم قرار گرفته اند که رفت و آمد را حتی در شرایط عادی، با مشکلاتی همراه کرده است، این ویژگی به خصوص در هنگام وقوع حادثه و بحران، مشکل بزرگی بر سر راه امداد رسانی و رسیدن تجهیزات آتش نشانی به این مناطق ایجاد می کند.

۲. بافت متراکم و فشرده: مناطق تاریخی به علت ویژگی های معماری و ارزش های حاکم بر جامعه در گذشته به صورت بسیار متراکم، فشرده و درونگرا شکل گرفته اند. پارک، فضای باز عمومی و ... در بافت های تاریخی وجود نداشته است. چنین فضاهایی اگر در ساخت و سازهای جدید از بین رفته باشند، محدود به حیاط درونی منازل و باغ های خصوصی محصور، حیاط سراها در بازارها یا صحن مساجد می شوند. در حالی که وجود چنین فضاهایی در مواقع خطر برای پناهنده گیری یا امداد رسانی بسیار ضروری و حیاتی است. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۴).

۳. کیفیت نازل تجهیزات و تأسیسات شهری: تأسیسات و تجهیزات شهری در مناطق قدیمی نیز مشمول گذر زمان و فرسودگی هستند. این تأسیسات عموماً با استفاده از تکنولوژی قدیمی ساخته شده اند و امروزه علاوه بر فرسودگی، کارایی تأسیسات و تجهیزات مدرن را ندارند. حتی اگر به تازگی هم ساخته شده باشند به دلیل آن که پس از شکل گیری بافت به آن اضافه و تزریق شده اند، به خوبی با کلیت بافت یکپارچه و هماهنگ نبوده و در مواقع بروز حادثه به شدت آسیب پذیر هستند و خود نیز می توانند منشأ حوادث دیگری نیز باشند. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۴). برای مثال عدم رعایت ضوابط انبارداری در بازار چرم فروشان بازار تبریز و عدم رعایت اصول ایمنی در سیم کشی های برق و استفاده از اجاق ها و وسایل گرمایشی در بازارها خود موجب بروز سوانحی چون آتش سوزی شود.

نظارت بر بازار
در بازار
صفتی متنوع
است

۴. قرار گرفتن در مرکز شهر: تقریباً در تمامی شهرها، بافت های تاریخی در مرکز فیزیکی آن و محصور در بافت های جدید قرار گرفته اند. از این رو دسترسی به آن ها، به ویژه هنگامی که امداد رسانی از خارج از شهر صورت می گیرد، دشوارتر و طولانی تر از سایر مناطق شهری می باشد. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۴).

۵. عدم وجود مراکز درمانی و امداد رسانی در داخل بافت: اغلب بیمارستان ها، مراکز آتش نشانی، مدارس و ... همانند سایر بخش های بافت تاریخی در مقایسه با مراکز مشابه در بخش های نوساز شهر، قدیمی، غیر کارآمد، فاقد ساختمان مقاوم و دسترسی و تجهیزات مدرن، می باشند. در صورتی که این مراکز در مواقع بحران و امداد رسانی نقش کلیدی در اطفای حریق و نجات مجروحان و آسیب دیدگان، دارند. (احمدی و شهابی، ۱۳۸۵، ص ۴-۵).

۱-۲-۲- ارزش و اهمیت بازارها در بافت های تاریخی:

بازار مهم ترین محور ارتباطی و فضای شهری در شهر های ایرانی در گذشته به شمار می آمده است زیرا بازارهای اصلی و دائمی در هر شهر به طور معمول در امتداد مهم ترین راه و محور شهری که از یک دروازه شروع می شد و تا مرکز شهر ادامه می یافت، شکل می گرفت؛ به عبارت دیگر در وهله نخست یک راه اصلی و پر تردد وجود داشت که فضاهای تجاری و گاه تولیدی در کنار آن تشکیل می شدند و به تدریج بازار پدید می آمد. (سلطان زاده، ۱۳۸۰، ص ۹).

از یک سو، و جایگاه شهری بازار و فضاها و مراکز واقع در امتداد آن و از سوی دیگر اهمیت نقش و منزلت اجتماعی اصناف و بازاریان در زندگی شهری موجب شد که بازار تنها یک فضای اقتصادی به شمار نیاید، بلکه فضایی برای بسیاری از فعالیت های اجتماعی از جمله برگزاری جشن های ملی و مذهبی باشد. (سلطان زاده، ۱۳۸۰، ص ۱۰).

نقش و کارکرد اجتماعی بازار تنها به موارد مزبور خلاصه نمی شد، بلکه غالباً بازاریان به ویژه در دوران اسلامی مهم ترین تشکیلات صنفی و اجتماعی بودند که به خصوص در شهر های بزرگ، گاه در برابر حکومت ها و حکام مستبد ایستادگی می کردند.

خصوصیات کالبدی بازارهای دائمی و سر پوشیده به گونه ای بود که فضایی مطلوب و مناسب برای عابران و خریداران پدید می آمد. طول بازارها اندازه مشخص و معینی نداشت و به نسبت وسعت شهر و رونق بازار متفاوت بود. طول راسته اصلی در شهرهای کوچک و متوسط در حدود چند صد متر و در شهرهای بزرگ، بیش از یک کیلومتر بود و عرض بازارها بین پنج تا ده بوده است.

در ساختمان بازارها از بهترین مصالح و شیوه های معماری استفاده می گردید. ستونها و دیوارها بیشتر از سنگ و آجر بود و برای پوشاندن سقف از گچ و آجر استفاده می کردند. برای پوشاندن دهانه های بزرگ مانند چهارسوها و تیمچه ها از گنبد و کاربندی استفاده می شد. پشت بام بازارها هم بیشتر با کاهگل پوشانده می شد؛ زیرا کاهگل هم عایق حرارتی بود و هم عایق رطوبتی. کف بازارها اغلب خاکی بود که در اثر گذشت زمان کوبیده و محکم می شد. البته گاهی از سنگ و آجر برای پوشاندن کف بازار و حجره ها استفاده می کردند. (شمس الهی، اینترنت).
مجلس شورای اسلامی تبریز

سرپوشیده بودن بازار سبب می شد که فضای درون آن ها در تابستان خنک تر از فضای باز و در زمستان گرم تر باشد. همچنین عابران از آزار و گزند آفتاب و باد و باران در امان بودند و به همین دلیل بود که گاه مردم بخشی از ساعات خود را برای گذران اوقات فراغت در بازار می گذراندند. (سلطان زاده، ۱۳۸۰، ص ۱۰).

۱-۲-۲-۱- آسیب پذیری های بازارهای تاریخی:

امروزه تقریباً تمامی بازار های سنتی شهر های بزرگ و پر جمعیت کشورمان که در بافت تاریخی این شهر ها قرار گرفته اند با وجود برخورداری از استقبال مردمی در رفع نیاز های اجتماعی و اقتصادی و حتی سیاسی، به علت گذشت زمان و تأثیر پذیری